

SHAXSIY KOMPYUTER BILAN O'ZARO ALOQADA BO'LGAN IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLARNING ISH JOYI VA O'RNI

Farg'ona ICHSHUI kasb-hunar maktabi maxsus fan o'qituvchisi

Tursunov Hojiakbar Hamidullo o'g'li

Annotasiya: *Shaxsiy kompyuter bilan o'zaro aloqada bo'lgan imkoniyati cheklangan shaxslarning ish joyi va o'rni haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kleit so'zlar: *kompyuter, imkoniyati cheklangan shaxslar, ish joy.*

Bugungi kunda O'zbekistonda 2022-yilda aholining 2,3 foizi yoki 845,3 ming kishi nogironligi bo'lgan shaxslar deb topilgan. Uch va undan yuqori yoshdagi jami aholining 13,5 foizi nogironlikning ma'lum bir shakliga, 3,5 foizi esa nogironlikning og'ir shakliga ega. 60 yoshdan kattalarning 54 foizi nogironlikning ma'lum shakliga ega. Nogironligi bor shaxslarning katta qismi qishloq joylarda yashaydi: qishloqlarda 532 ming, shaharlarda esa 313,3 ming nafar. Bu borada eng yuqori ko'rsatkich Navoiy (3,6 foiz) va Sirdaryo viloyatlarida (3,1 foiz) hamda Qoraqalpog'iston Respublikasida (2,9 foiz) kuzatilmoqda. O'zbekistonda 142,3 ming nafar 18 yoshgacha bo'lgan nogironligi bor bolalar va 396,7 ming nafar pensiya yoshiga yetmagan nogironligi bo'lgan shaxslar bor. Nogironligi tasdiqlangan erkaklar (475,8 ming) soni ayollarga (369,5 ming) nisbatan ko'proq. Bugungi kunda ko'zi ojiz odamlar dunyoda 43 millionni tashkil etadi. O'zbekistonda esa ko'rish imkoniyati cheklangan 72 mingdan ortiq odamlar yashaydi. Ularning 52 ming nafarga yaqini kitobxon. Mamlakatda ko'zi ojiz insonlar uchun mo'ljallangan 138 ta kutubxona mavjud. Iqtisodiyotning rasmiy sektorida band bo'lgan nogironligi bo'lgan shaxslarning 3,5 % ini I guruh, 55,8% ni II guruh va 40,7% ni III guruhdagilar tashkil etadi.

Imkoniyati cheklangan shaxslarga imkoniyatlar.

2023 yil 27-fevral oyida O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoev nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish bo'yicha qarorni imzoladi. Unda O'zbekistonda 2022–2026 yillarda aholining muhtoj qismini zamonaviy protez-ortopediya buyumlari va rehabilitatsiya vositalari bilan ta'minlash darajasini 60 foizga yetkazish belgilangan. Bunga erishish uchun 2023 yilda Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi muhtoj shaxslarni zamonaviy oyoq protez-ortopediya buyumlari bilan bepul ta'minlaydi. Qolaversa, «Ijtimoiy himoya yagona reestri»ga kiritilgan nogironligi bo'lgan shaxslar hamda I guruh nogironlariga son protezi, boldir protezi va oyoq kamari ortoped apparatlari bepul beriladi.

2023 yil 1 maydan shifoxonalarda davolanayotgan nogironligi bo'lgan bolaga g'amxo'rlik qilayotgan shaxslarga:

-bolaning yonida bo'lish uchun sharoit yaratiladi;

-mazkur davr uchun mehnatga layoqatsizlik varaqasi va bepul ovqat beriladi.

2023/2024 o'quv yilidan «Maxsus pedagogika, defektologiya» yo'nalishida magistratura uchun to'liq davlat granti beriladi.

- 2023/2024 o'quv yilida abituriyentlar uchun mo'ljallangan qabul tartibiga oid ma'lumotlar nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulay formatda bo'ladi;

- bunda videoroliklar surdotarjima yoki subtitrlar bilan namoyish etiladi.

Xukumatimiz tomonidan 2018-yildan 1-2 guruh nogironligi bo'lgan shaxslar (o'quvchilar)ga oliy ta'lim muassasalariga kirishda 2% kvotalarini ajratilishi xam quvonarli holatdir. Albatta 4-5 yil davomida imkoniyati cheklangan yoshlar oliy ta'limga kirish imkoniyatlari oshdi va shu kunga qadar ta'lim muassasalarda o'qib ma'lumotga ega bo'lmoqda, soha bo'yicha ish olib bormoqdalar.

Nogironlar mehnatidan foydalanish uchun nogironlarning ehtiyojlarini va mahalliy xususiyatlarni hisobga olgan holda ixtisoslashtirilgan korxonalar, sexlar va uchastkalar tashkil etiladi. Ko'zi ojiz nogironlar sharoitlari o'z imkoniyatlariga mos keladigan ishlab chiqarishda ishtirok etishda imtiyozli huquqqa egalar.

Nogironligi tufayli nogiron bilan mehnat shartnomasi tuzishni yoki ish yuzasidan uni yuqori lavozimga ko'tarishni rad etishga, u bilan tuzilgan mehnat shartnomasini ish beruvchining tashabbusi bilan bekor qilishga, nogironni uning roziligisiz boshqa ishga o'tkazishga yo'l qo'yilmaydi, tibbiy-ijtimoiy ekspertizaning xulosasiga ko'ra, nogironning sog'lig'i kasb vazifalarini bajarishga monelik qilgan yoki nogironning yoxud boshqa shaxslarning sog'lig'i va mehnat xavfsizligiga tahdid qilgan hollar bundan mustasno. Nogiron o'z mehnat qobiliyatini tiklaganidan keyin, ilgari ishiga yoki shunga teng ishga joylashish huquqiga ega.

Agar xodim ish beruvchining aybi bilan nogiron bo'lib qolsa hamda o'zgalarning parvarishiga va yordamiga muhtoj bo'lsa, unda ish beruvchi nogiron mehnat qobiliyatini yo'qotgan davrda uni tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari yoki tibbiy-maslahat komissiyalarining xulosasiga binoan, parvarish qilayotgan shaxsni o'z hisobidan ta'minlashi hamda jabrlangan xodimga yetkazilgan moddiy zarar va ma'naviy ziyonning o'rnini qoplashi shart.

Nogironligi bo'lgan shaxslar sonining ortishiga asosiy sabab sifatida quyidagi omillar ko'rsatib o'tilgan:

- insonlarni uzoq umr ko'rish yoshi ortganligi;
- surunkali kasalliklar sonining ortib borishi;
- tabiiy ofatlar sonining ortganligi;
- jarohatlar sonining ortganligi;

Bolalik nogironligining asosiy sabablari quyidagilardan iborat: asab tizimi va hissiy organlarning kasalliklari - barcha holatlarning taxminan yarmi; taxminan 30% ruhiy kasallik; taxminan 20% tug'ma rivojlanish anomaliyalari. Nogironligi bo'lgan barcha bolalarning sog'lig'ida cheklovlar mavjud bo'lib, ularning maxsus ta'lim ehtiyojlarini belgilaydi, bu nafaqat bilim olish jarayoni, balki ushbu jarayon uchun qulay shart-sharoitlarni shakllantirish bilan ham belgilanadi. Ta'lim jarayonining mavjud infratuzilmasi

inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun mo'ljallanmagan. Shu bilan birga, maxsus ta'lim tizimining zamonaviy AKT imkoniyatlaridan foydalanishga o'tishi sharoitida ularni milliy an'analar kontekstiga integratsiyalashuvi, buning uchun o'quv jarayonida bolaning maksimal rivojlanishi mumkin. AKTdan foydalangan holda zamonaviy ta'lim (shu jumladan masofaviy texnologiyalar) dan foydalanish nogironlar uchun kompyuterlashtirilgan ish joyini tashkil etishni nazarda tutadi.

Ta'lim muassasalarini maxsus, shu jumladan o'quv kompyuter texnikasi bilan jihozlash;

- nogironligi bo'lgan norezident o'quvchi-talabalar uchun yotoqxonaning bir qismini jihozlash, shu jumladan yotoqxonaga uchun nogironlar uchun moslashtirilgan ixtisoslashtirilgan mebellar, ijtimoiy va maishiy moslashuv uchun jihozlar xarid qilish;

- imkoniyati cheklangan o'quvchi-talabalar uchun mos kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni ta'minlash;

- nogironlarning o'qish joyiga borishi uchun moslashtirilgan avtotransport vositalari bilan ta'minlash;

- nogironlarni hayot chegarasini hisobga olgan holda tayyorlash.

Axborot va kommunikatsiya sohasida:

- ko'zi ojizlarning alohida ehtiyojlarini hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasining ta'lim sub'ektlarining ijro etuvchi hokimiyat organlarining rasmiy veb-saytlarini Internet tarmog'ida moslashtirish;

- nogironligi bo'lgan shaxslarning alohida ehtiyojlarini va harakatchanligi cheklangan aholining boshqa guruhlarini hisobga olgan holda, axborot xizmatlaridan, shu jumladan shoshilinch tibbiy yordam xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlash;

- ijtimoiy tadbirlar va yig'ilishlarda eshitish qobiliyati zaif shaxslarni tegishli yordamchi eshitish asboblari bilan ta'minlash;

- bosma materiallar uchun muqobil formatlarni taqdim etish (masalan, katta bosma yoki audio fayllar);

- nogironlar uchun, shu jumladan, ko'zi ojizlar uchun davriy bosma nashrlarni ishlab chiqarish.

Bu bosqichda ham, undan keyin ham o'quvchi-talabaning ish joyini tashkil etish alohida ahamiyatga ega. Nogironlar uchun kompyuterlashtirilgan ish joyini tashkil qilish. Nogironlar uchun ish joyini tashkil qilishda, stolning ish maydoni oddiy foydalanuvchi uchun tavsiya etilganidan oshib ketishi kerakligidan kelib chiqish kerak. Agar u nogironlar aravachasi foydalanuvchisi tomonidan ishlatilishi kerak bo'lsa, u holda stol usti ostida yetarlicha katta bo'sh joy bo'lishi kerak. Qo'shimcha bo'limlar va javonlarni joylashtirish ma'lum bir foydalanuvchi uchun qulay masofada bo'lishi kerak. Qo'shimcha qismlarni, ushlagichlarni va boshqalarni biriktirish uchun joy ham zarur. Qoplash maydoni stol usti yarim dumaloq kesimini oshiradi. Bundan tashqari, stol usti stolining ma'lum bir joyiga va holatiga o'rnatilishi mumkin bo'lgan holda harakatlanuvchi bo'lishi kerak. Shuni hisobga olish kerakki, ba'zi hollarda stol nogiron kishini qo'llab-quvvatlash funksiyasini bajaradi va

shunga mos ravishda uning tarkibiy qismlarini va qo'llab-quvvatlash tizimini mahkamlash kuchaygan kuchga ega bo'lishi kerak.

Tayanch xarakatida nuqsoni bor shaxslar uchun yordam. Qo'llarining funktsionalligi jiddiy buzilgan nogiron bolalar uchun joylashishni aniqlash va yozish uchun minimal kuch sarflaydigan maxsus klaviatura mavjud yoki katta tugmachalar va tugmachalarni ajratib turuvchi qoplamali klaviatura (bolaning individual xususiyatlariga qarab);

-rangli masofaviy kompyuter tugmalari to'plami kichik;

-masofaviy kompyuter tugmasi muhiti;

-kompyuter joysticki yoki rolik (bolaning individual xususiyatlariga qarab).

Yuqori oyoq-qo'llari bo'lmagan nogiron bolalar uchun jihozlar to'plami bosh kompyuter sichqonchasi bilan to'ldiriladi (kompyuter joystick / rolik - bolaning individual xususiyatlariga qarab). Bundan tashqari, Alt, Shift va Ctrl tugmalari, yorug'lik qalamlari, qalam shaklidagi sichqonchalar va muqobil klaviaturalar o'rnini bosuvchi pedallar qo'llaniladi. Bunday klaviatura misoli IntelliKeys USB, sensorli panel bo'lib, u kompyuter sichqonchasi yoki standart klaviaturadan foydalanishda muammoga duch kelgan odamlar uchun kompyuterga kirishni ta'minlaydigan aqlli, dasturlashtiriladigan klaviatura vazifasini bajaradi.

Shunday qilib, nogironlar uchun ta'lim jarayonini inklyuziv va masofaviy ta'lim shaklida tashkil etish nafaqat maxsus jihozlardan, balki o'quv jarayonining maxsus didaktikasidan ham foydalanishni talab qiladigan resurs talab qiladigan jarayondir. Ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan, o'quvchi-talabalarning sog'lig'idagi kamchiliklarni qoplash uchun AKTdan foydalanish natijasida yuzaga keladigan eng muhim samara ularning turmush darajasining sezilarli darajada oshishi hisoblanadi. Bu guruhning ko'payib borayotgan mavjud tadbirlarda faol ishtirok etishi ularni o'ziga ishongan, ijobiyroq va shuning uchun kelajakda yanada muvaffaqiyatli qiladi. Aytish mumkinki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish nafaqat ta'lim faoliyati, balki nogironlarni ijtimoiylashtirish, reabilitatsiya qilish va jamiyat hayotiga integratsiyalashuvining qo'shimcha kanali bilan ta'minlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bolalar va yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash - farovon va taraqqiyatning asosiy boruvchi jamiyat asosi. Xalqaro forum materiallari. - Toshkent, 2013. - B. 75.

2. Международный форум «Духовно-нравственные основы общества в системе социальной поддержки детства и семьи». Сборник материалов. -Ташкент, 2012. - С. 116.

3. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/02/27/disability/>

4. <https://cyberleninka.ru/article/n/nogironligi-bor-shaxslarni-bandligini-ta-minlashga-qaratilgan-jarayonlarning-asosiy-yo-nalishlari>

5. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of

the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.

6. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.

7. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.

8. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537.

8. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). NEYRON TARMOQLARNING TASNIFI. Scientific Impulse, 1(3), 757-763.

9. Hamidullo o'g'li, Tursunov Hojiakbar, and Boymuratov Erkin Kamolovich. "IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI." Scientific Impulse 1.7 (2023): 648-653.